

MARGALIDA TOMÀS

Ramon Llull en l'obra literària i erudita de Marià Aguiló

RESUM

L'article examina la relació que Marià Aguiló establí amb el personatge i l'obra de Ramon Llull, amb una especial atenció a tres punts principals: en primer lloc, els diversos camins pels quals Aguiló descobrí Llull, de la tradició mallorquina popular als estudis, sobretot, de Josep M. Quadrado i altres autors romàntics; la influència que Llull tingué en la seva obra poètica de joventut, i, finalment, els projectes d'edició de l'obra lul·liana en què Aguiló es veié implicat i en els quals tingueren un paper destacat dos altres intel·lectuals illencs, Jeroni Rosselló i Bartomeu Muntaner.

PARAULES CLAU: Marià Aguiló, Ramon Llull, romanticisme, poesia, edició de clàssics catalans, Jeroni Rosselló, Bartomeu Muntaner.

ABSTRACT

The article examines the relationship that Marià Aguiló established with Ramon Llull and his work, paying special attention to three main points: firstly, the various paths through which Aguiló discovered Llull, from the popular Mallorcan tradition to the studies of Josep M. Quadrado and other romantic authors; the influence that Llull had in the poetic work of his youth; and, finally, the projects for the publication of the Ramon Llull's work in which Aguiló was involved and in which played an important role two other intellectuals from the islands, Jeroni Rosselló and Bartomeu Muntaner.

KEYWORDS: Marià Aguiló, Ramon Llull, romanticism, poetry, edition of Catalan classics, Jeroni Rosselló, Bartomeu Muntaner.

MARGALIDA TOMÀS*

Ramon Llull en l'obra literària i erudita de Marià Aguiló

PRIMERA RECEPCIÓ DE LLULL: DE LA TRADICIÓ AL ROMANTICISME

La relació de Marià Aguiló amb Ramon Llull –sigui amb el personatge o sigui amb la seva obra, aspectes no sempre coincidents– és un camí de llarg recorregut que va de la seva infantesa fins al final de la seva vida. Es fa difícil trobar moments en la biografia intel·lectual d'Aguiló en què Llull no aparegui d'una manera o altra, encara que també és cert que Llull no va ser en cap moment l'eix vertebrador de l'activitat aguiloniana. En aquest sentit, i per posar un exemple clar, és molt diferent del cas de Jeroni Rosselló, per al qual la incidència del beat marcà un abans i un després en el seu devenir intel·lectual. També és cert que seria difícil trobar un autor, medieval o contemporani, que marqui de manera definitiva l'obra d'Aguiló, que fou home d'entusiasmes, i d'entusiasmes d'ampli abast, abocat al descobriment i a l'acumulació, però poc a la reelaboració aprofundida i, encara menys, a la finalització de les seves empreses. Potser no cal ni afegir que a aquesta afirmació tan general de manca d'influència d'un autor determinat, se li pot posar l'excepció de la literatura popular i tradicional, l'empremta de la qual sí que es pot resseguir en qualsevol dels àmbits de la seva diversa producció i al llarg de la seva existència.¹ També és cert que hi hagué uns homes que

* Reial Acadèmia de Bones Lletres.

1. Per a la relació de Marià Aguiló amb la literatura tradicional, vegeu Josep MASSOT I MUNTANER, «Marià Aguiló i la poesia popular», *Estudis de llengua i literatura catalanes*, 1981, 2, p. 307-

incidiren molt directament en la seva inicial evolució intel·lectual, però no ho feren com a models literaris, sinó com a persones que li descobriren aspectes diversos del món cultural que l'envoltava. Són els seus mestres i amics mallorquins Josep M. Quadrado i Tomàs Aguiló, i el mestre i amic català Pau Piferrer, els quals influïren de manera successiva i en parcel·les diferents en el jove Aguiló de les dècades dels quaranta i cinquanta.² Amb major o menor mesura, també una determinada visió de Ramon Llull formà part del llegat que rebé d'aquests mestres. Tanmateix, cap d'ells hagué de descobrir-li el personatge, perquè aquest ja formava part de la quotidianitat que va envoltar sempre l'infant i el jove Marià. Per una banda, a començaments del segle XIX, eren ben vives a la memòria les virulentes controvèrsies entre lul·listes i antilul·listes d'un segle abans, amb revoltes al carrer, pamflets i els coneguts enfrontaments entre jerarquies eclesiàstiques, com també ho eren les comèdies sobre el beat que tantes representacions veieren al llarg del XVIII.³ Llull s'havia convertit en un personatge folklòric, conegut. Com ho podia ser Catalina Tomàs, Sor Tomasseta. I Llull i Catalina Tomàs compartien una altra característica, la seva mallorquinitat,

332; «Marià Aguiló i la descoberta de la poesia popular», *Randa* 40, 1997, p. 51-70; *Els viatges folklòrics de Marià Aguiló*, Barcelona, 2002; Margalida TOMÀS, «Piferrer, Milà, Aguiló, davant la literatura tradicional», *Catalònia 1 (Literatura popular catalana del segle XIX)*, revista en línia del Séminaire d'études catalans du groupe de recherches CRIMIC (EA 2561) de l'Université Paris-Sorbonne. <<http://www.crimic.paris-sorbonne.fr/actes/catalonia1/2008.htm>>; Jaume GUISCAFRÈ, *El rondallari Aguiló*, Barcelona, 2008.

2. Per a la influència de Quadrado i Tomàs Aguiló sobre Marià Aguiló, Joan MAS i VIVES, «Introducció», a Marià AGUILÓ, *Poemes inicials*, Barcelona, 1990, p. 5-48. També, Margalida TOMÀS, «Les bases intel·lectuals de Marià Aguiló», *Anuari Verdaguer* 21, 2013, p. 39-99.

3. Joan MAS i VIVES, «Els mites autòctons en el teatre català dels segles XVI-XVIII», *Revista de Menorca*, 1990, primer trimestre, p. 45-60; Domingo GARCÍAS ESTELRICH, «Ramón Llull y el teatro mallorquín setecentista», *Studia Luliana* 39, 1999, p. 55-84. A finals dels vuitanta, Aguiló, referint-se a l'estat de decadència de la llengua al segle XVIII, recordava alguna d'aquestes obres: «Si entrasteix veure en la ploma dels pocs literats que es veien obligats a escriure en català com feien desaparèixer la llengua materna per escarnir la castellana, més trist és encara veure el mal ús que en feien els que la conservaven, els poetes vulgars del segle passat, etc. *L'Entremès del Beato Ramon* és una afronta: escrit amb esperit volterià inconscient, prova lo malmenada que havia estat la figura de Llull en boca dels marrells i la *xangleta* que en feien. En *Llorenç mal casadís* no és manco repugnant a la fe i a la tradició. Escarneix el *Llibre del peregrí*, que devia esser encara popular, com ho proven les edicions mallorquines. Aquesta observació crec que abraça casi tot lo publicat fins lo d'en Prohens. I encara hi ha qui critic a Mallorca el renaixement? Prefereixen els entremesos grotescs i repugnants a les poesies d'en Costa?» Marià AGUILÓ, *Cartes sobre el renaixement. Materials*, Barcelona, 2014, document 142.

eren una marca d'identitat de l'illa. Aquest és un factor que cal tenir en compte: la recepció de Llull a la primera meitat del segle XIX no podia ser la mateixa per als autors del Principat que per als autors mallorquins, perquè per a aquests Llull era una mateixa part de Mallorca: Llull era mallorquí i era «nostro», dos qualificatius inseparables de qualsevol escrit sobre el beat sorgit de les plomes mallorquines del moment. L'acostament al personatge podia tenir un enfocament que variava d'un autor a un altre, i sobretot que variava a mesura que avançaven els anys, però per a tots es mantenia aquesta constant d'apropiació.

Marià Aguiló, nascut el 1825, begué de la font popular i la biografia del beat, fixada per la tradició, amb els imprescindibles capítols de l'entrada a cavall a l'església de Santa Eulàlia, el de la conversió o el de la mort a Bugia, li era ben coneguda. Llull i la seva devoció era habitual a la seva família, i la correspondència familiar ens en dona mostres. Només dos exemples: el 21 de febrer de 1846, Marià, en una carta a la seva germana Maria Ignàcia, li feia broma respecte a la mandra d'ella a escriure, i li deia que els enteniments que han treballat poc al llarg de la vida, quan s'hi posen donen molts fruits, «ejemplo de ello es el santo [“el Beato Llull”] que te he citado, que a sus 30 años era un haragán que maldita la cosa que hacía para mentada, pero luego nos dejó más libros que no sé como le bastaban manos a escribir». El maig de 1850 era el pare de Marià qui li descrivia les cerimònies fetes en honor de Llull com a mostra d'agraïment perquè després d'una sequera havia plogut el dia que li feien un ofici. I afegia el pare: «Se ve claramente que esta función se hizo más por causa del entusiasmo de Piñano, el síndico de nuestro ayuntamiento, a favor del Beato, que por el agua que tuvimos».⁴

Hi ha, també, una anècdota, recollida per Miquel dels S. Oliver, que val la pena recordar, perquè ens pot servir per il·lustrar aquesta presència del tema lul·lià en la realitat del dia a dia de la infantesa d'Aguiló i, alhora, per veure com s'iniciava una nova valoració del personatge. Explica Oliver que visitava la casa de Marià Aguiló un subjecte presumit, amb pretensions de llegit, que menyspreava tot el que fos mallorquí i sols anomenava autors i llibres forasters. A més, també es dedicava a maltractar la memòria del

4. Fons Marià Aguiló de la Biblioteca de Catalunya. Tota la correspondència d'Aguiló està digitalitzada.

doctor il·luminat: era, clarament, un *marrell*. Un dia, fart de sentir-lo, el jove estudiant s'hi encarà: «Vostè se té per un savi, però jo no creuré que sia tal savi, ni que tenga l'ampla i universal comprensió que dóna saviduria, si no em cerca un llibre d'En Ramon Llull, tal com ell escrigué: en catalanesc de Mallorca». Al cap de poc temps, obligat per quedar bé, el personatge li dugué efectivament un llibre de Llull «en nostre llenguatge compost, tal com ell lo volia». «I aquesta troballa –conclou Oliver– fonc el primer fonament de la preciosa col·lecció d'incunables i manuscrits catalans».⁵

Bé, l'anècdota, més o menys expurgada de detalls, és certa. El llibre en qüestió era la *Doctrina pueril*, el personatge un tal Pere Antoni, i la data dels fets, el 1839.⁶ Marià tenia, doncs, catorze anys i acabava d'entrar a l'Institut Balear. Un any després, el 1840, s'enamorava, se subscrivia a *La Palma* i entrava a l'òrbita de Quadrado i Tomàs Aguiló: començava la seva trajectòria romàntica, sempre acompanyada, això sí, de la fal·lera per gloses, cançons i rondalles, i per la passió col·leccionista, passió per tot allò que fos mallorquí.

També a partir de 1840 fou quan li devia començar a arribar una nova mirada sobre Ramon Llull, més enllà del Llull folklòric de la infantesa. Tenim, en primer lloc, l'important article sobre Ausiàs March de Quadrado, de 1841, en el qual s'establia un paral·lelisme entre March i Llull, «esos dos Hombres de tan ardiente corazón, y de genio tan contemplativo», amb els quals «se van manifestando más y más la admirable correspondencia que los une, y los secretos conductos que pueden servir para su mutua inteli-

5. Miquel dels Sants OLIVER, *Obres catalanes*, v. IV, *Mestres i Amics*, Barcelona, s. d., p. 17-18.

6. En primer lloc, aquest concepte de «catalanesc de Mallorca» era impensable en el Marià de catorze anys. Per altra banda, és molt possible que el llibre no fos cap incunable. Segurament es tracta de l'edició feta a Palma el 1736, *Llibre de doctrina pueril, compost en llengua llemosina per... el B. Ramon Llull...; traduït a llengua mallorquina per un devot deixeble seu a utilitat de los minions de Mallorca*. A la Biblioteca de Catalunya se'n conserva un exemplar amb el segell d'Àngel Aguiló. El que sí és cert és que Aguiló concedí sempre molta importància a l'adquisició d'aquesta obra de Llull: «Lo primer llibre en llengua materna que, après de molt cercar i demanar, logrí veure i posseir fa una quarantena d'anys fou la *Doctrina pueril* de Ramon Llull»; «[...] Aquest deler que tinguí per llibres catalans (lo que fiu per obtenir el primer, *Doctrina pueril* de R. Llull)»; «En *Pere Antoni*, l'any 39, dejectant el mallorquí al dar-me la *Doctrina pueril* de R. Llull». Marià AGUILÓ, *Cartes sobre el renaixement. Materials*, Barcelona, 2014, documents 247, 366 i 432.

gencia, admirando por ellos a la literatura lemosina en su mayor poeta y en su mayor filósofo y enciclopedista». Quadrado, a més, hi expressava el desig d'escriure una biografia de Llull, «de cuyo genio colosal presentar un leve bosquejo fuera la ambición más viva de mi entendimiento y un homenaje el más debido a nuestra adorada isla». És a dir, Llull continuava sent considerat com a joia de l'illa, però també era ja el «genio colosal», autor del «estático libro del Amigo y del Amado». ⁷ L'altre mestre del moment, Tomàs Aguiló, coneixia, per més que ell deia que no, els estudis sobre el tema lul·lià, tal com posa de manifest una carta d'octubre de 1844 a Rubió i Ors, ⁸ que li n'havia demanat informació. I encara que com a poeta, Llull no fou un tema habitual en la seva obra, sí que ens deixà una visió ben romàntica d'un Miramar esborrat pel pas del temps al poema «Valldemosa», de la sèrie *Mallorca poética*:

Una vez también llegué
al antiguo Miramar:
su sitio pude encontrar,
pero a Miramar no hallé.
Porque ha revuelto el arado
el polvo de sus ruínas,
y al polvo de las colinas
sin respeto lo ha mezclado.

7. Josep M. QUADRADO, *Assaigs literaris*, Barcelona, 1996, p. 146.

8. Tomàs Aguiló escrivia el 18 d'octubre de 1844 a Rubió: «Por mi parte ignoro bastante estas cosas y quien me podría dar alguna razón es un viejo capuchino que reside en no sé qué punto de los más remotos de la isla, además no le he tratado nunca. Podrías ver al Custurer que ciertamente estará en la biblioteca episcopal si no lo encuentras en la de San Juan [Jaume CUSTURER i GARRIGA, *Disertaciones históricas del culto inmemorial del Beato Raimundo Lulio, doctor iluminado y mártir*, 1700]. Además hay un tal Ivo Zalzinger autor desconocido de todos excepto de los lulistas que le conocen de oídas. No dejes de dar un vistazo a una de las cartas eruditas del P. Feijoo ni de mentar la magnífica edición maguntina que verás en la biblioteca de San Juan. El Sr. Roca tenía o leyó en Cambrils las obras del erudito cistercense mallorquín el P. Pascual, pero el hojearlas tal vez serviría más para confundir que para aclarar tus ideas» (Tomàs AGUILÓ i FORTEZA, Joaquim RUBIÓ i ORS, *Correspondència. Volum I (1841-1844)*, Palma, 1999, p. 134).

Sentéme y creí, engañada,
 que allí un eco a Lulio nombra,
 parecióme ver su sombra
 que se estaba allí clavada;
 mas conocí mi ilusión
 al ver que sólo existía
 la sombra de mi fantasía
 y el eco en mi corazón.⁹

Altres imatges de Llull allunyades ja de l'estricta visió popular es feien també presents a través d'altres homes que envoltaven l'adolescent Marianet. Per exemple, Miquel Moragues, professor de l'Institut Balear, que al *Compendio del arte de hablar y componer en prosa y en verso* de 1837, li dedicava una considerable extensió i el presentava exclusivament com a escriptor «lemosín». I, especial importància degué tenir la relació personal de Marià amb l'advocat felanitxer Jaume Antoni Prohens, lul·lista apassionat en tant que «acèrrim mallorquinista», com el denominava Aguiló: «En Prohens, nat a Felanitx a la darrereria del segle XVIII, tenia una flaca per la poesia vulgar, en què compongué i féu estampar una pila de plagueteues anònimes. Ex-col·legial de Nostra Senyora de la Sapiciència i gran devot de son patró el Beato Ramon Llull, se preparà llarg temps per publicar les obres del Mestre il·luminat i, com esdevé sovint als col·lectors, morí sens publicar-les. Testimoni del menyspreu amb què, després de l'exclaustració del 35, feien malbé les antiguitats, o les venien per un tres i no res, fou un dels primers en replegar-ne i en acopiar a la vegada bon nombre d'edicions gòtiques: acèrrim mallorquinista, donava sols importància a lo pertanyent a l'Illa; i quan vaig escriure la *Bibliografia Catalana*, premiada en 1860, m'envià espontàniament tots los llibres *llemosins* estampats a Catalunya i a València que tenia, i que no eren pocs».¹⁰

Per altra banda, quan encara era a Mallorca, el jove Aguiló conegué, a través de Quadrado i de Tomàs Aguiló, Pau Piferrer, que va fer una estada de dos mesos a l'illa per a la preparació del volum de Mallorca dels *Re-*

9. Tomàs AGUILÓ, *Obras en prosa y en verso. Tomo VIII. Poesías históricas y descriptivas. Mallorca poética*, Palma, 1885, p. 54.

10. Marià AGUILÓ, *Cartes sobre el renaixement. Materials*, citat, document 309.

cuertos y bellezas de España. Ens consta, ja ho he explicat a altre lloc, que Marià quedà d'entrada ben enlluernat per Piferrer i la seva poesia, com hi quedà després amb la lectura del volum sobre l'illa dels *Recuerdos*, pel qual considerava que Mallorca estava en deute amb el seu autor. Pel que fa al tema lul·lià, Piferrer, malgrat les seves protestes d'ignorància i incompetència, no deixava de fer en el volum un llarg resum biogràfic de Llull i, sobretot, en descriure el seu sepulcre i la capella on es troba de l'església de Sant Francesc de Palma, hi incloïa un romantiquíssim passatge de terror amb ombres misterioses i aparicions: «Mas cuando entre el vislumbre del crepúsculo de la tarde, a la luz incierta de una lámpara y pendientes de una escala contemplamos aquella figura del pobre ermitaño y la severidad de aquel rostro aumentada por la lengua barba: una sensación de terror detuvo nuestra mano y nuestros ojos, apartándose del album, pasearon una mirada de azoramiento por la nave silenciosa y desierta [...] y el temor y el respeto nos sobrecogieron al ver los movimientos que las oscilaciones de la lámpara fingían en aquellos párpados, al parecer prontos a abrirse [...]». ¹¹ En canvi, la concisa visió que donà de Miramar era molt més cenyida als fets històrics i s'hi incorporava poca literatura. És una característica a destacar, perquè la *Mallorca* dels *Recuerdos* fou una lectura amb fortes repercussions en els projectes poètics d'Aguiló.

A partir del 1844, i instal·lat ja a Barcelona, Marià començà també a relacionar-se amb Joaquim Rubió i Ors, precisament en uns moments en què els contactes d'aquest amb Mallorca eren més intensos –hi feu dues llargues estades el 1843 i el 1845– i quan el Llull poeta formava part dels seus projectes d'estudi. Segons Antoni Rubió i Lluch, Rubió i Ors durant la primera estada a l'illa copià, d'uns còdexs existents al convent de Sant Francesc, fragments de *Lo desconhort* i de *Los cent noms de Déu*. ¹² Després, l'octubre de 1844, es proposà presentar un treball –cosa que finalment no feu– a l'Acadèmia de Bones Lletres sobre la poesia religiosa medieval, amb especial atenció a la lul·liana, perquè, com deia al seu amic Tomàs Aguiló, «esto, además de dar mayor realce a mi memoria, servirá para probar el extraordinario aprecio en que era mirado en los siglos medios aquel genio

11. Pau PIFERRER, *Recuerdos y bellezas de España. Mallorca*, Barcelona, 1841, p. 202.

12. Antoni RUBIÓ i LLUCH, «Pròleg», a Joaquim Rubió i Ors, *Lo Gayter del Llobregat. Edició poliglota*, Barcelona, 1902, vol. IV, p. XXVII-XXVIII.

extraordinario, y dar a conocerlo más de lo que lo es en el día».¹³ I fruit de l'estada del 1845, en què acompanyà Joan Cortada en algunes de les excursions per l'illa, és el poema «A l'ermita de Miramar», inclòs a la segona edició de *Lo Gaiter del Llobregat*. Un poema que anava encapçalat, encara, per una citació de Vicent Garcia i en el qual Miramar, més que lloc lul·lià, es presentava com a lloc de refugi per a tots aquells que pateixen.¹⁴ Llull només hi apareixia a l'última estrofa:

Portau-me en aqueix niu a on vingué un dia
 Ramon a celebrar vostra grandesa,
 Cisne d'una altra edat que amb sa harmonia
 la trista veu del bosc deixà sospesa.
 Portau-me en aqueix port on sí podria
 salvar-me del naufragi, en ma vellesa
 ma gaita al món diria amb rimes noves
 vostres cent noms que Llull cantà en ses trobes.

ROMANTICISME, MALLORCA I RAMON LLULL EN L'ETAPA JUVENIL DE MARIÀ AGUILÓ

Els primers anys barcelonins d'Aguiló, però, estigueren profundament marcats per Pau Piferrer i per la biblioteca de Sant Joan, on entrà com a ajudant el setembre de 1844 i que li descobrí uns tresors que ja no volgué abandonar mai. Començava així el seu coneixement directe de la literatura medieval catalana, que se sumava a la seva formació romàntica i al seu gust per la literatura tradicional. Tanmateix, els projectes literaris del jove Marià tingueren durant anys un objectiu únic, que era Mallorca. Una Mallorca a la qual estava ben decidit a no tornar, però que era la generadora i també la receptora de tots els seus projectes intel·lectuals. I si Llull formava part

13. Tomàs AGUILÓ i FORTEZA, Joaquim RUBIÓ i ORS, *Correspondència*, citat, p. 132.

14. El poema de Rubió estava escrit pensant en la seva amiga Caterina Oliver: «Disimula la pobreza de su plan y acéptala como un recuerdo de amistad, puesto que al componerla he tenido siempre a la memoria que tu habías estado en aquel sitio tan ameno como solitario». Vegeu Joan MAS i VIVES, «Poesia sentimental en la segona època de l'obra catalana de Joaquim Rubió i Ors», *Actes del Col·loqui sobre el Reomanticisme*, Vilanova i la Geltrú, 1997, p. 259.

inseparable de l'essència de Mallorca, Llull havia d'aparèixer també, d'una manera o altra, en aquests projectes. Així, ja el 1845, redactà un prospecte d'un periòdic basat «en un amor eminente a nuestra isla», que sembla que havia de dir-se *Recuerdos y esperanzas*, un nom que evidentment remet als *Recuerdos y bellezas de España*. D'una gran ambició, la publicació –en la qual havien d'intervenir altres estudiants mallorquins– havia de recollir «todas las poesías dignas de publicarse, de Llull hasta nuestros días, con toda la parte biográfica posible», així com promoure la restauració dels principals edificis, entre ells el sepulcre de Llull.¹⁵ El beat apareixia també, ara i adés, a la seva correspondència, evidentment a la mantinguda amb Josep Antoni Prohens, que li demanava informacions sobre els manuscrits existents a la biblioteca de Barcelona, però també amb l'amic Bartomeu Muntaner. Així, l'abril de 1847, en uns moments de desànim intel·lectual, Marià li escrivia respecte a la troballa per part de l'esmentat Prohens d'un còdex amb poemes lul·lians: «Mas a pesar de esto [el desànim], nada he perdido en la afición decidida que a todo lo que honra y engrandece a nuestra isla he tenido siempre; así, me diste una dulce satisfacción al noticiarme el hallazgo de Prohens. Desearía saber si son fehacientes los datos en que se apoya para atribuir estos versos a Llull y si ellos se recomiendan por si mismos».

Tanmateix, al costat d'aquest interès més o menys erudit pel beat mallorquí, hi havia la seva visió essencialment romàntica, la que el convertia en un personatge de característiques peculiars, únic. I és que en aquells moments, Aguiló era sobretot poeta i Ramon Llull encara no era per a ell el gran filòsof ni teòleg, ni tan sols l'escriptor català. Era un personatge literari i era mallorquí. I per això era una de les peces fonamentals, si no la més fonamental, del gran projecte literari del jove Aguiló, l'epopeia «La conquesta de Mallorca», el somni del qual s'inicià el novembre de 1847 i l'acompanyà al llarg de més de trenta anys. El «poema» –així l'anomenava, sense necessitat d'afegir-hi cap més qualificatiu– no s'arribà a escriure i, com tantes empreses seves, es materialitzà només en un munt de paperetes i anotacions (entorn de 200). Tanmateix, la frustració per l'obra no escrita sí que en generà una altra de característiques ben diferents, en què la voluntat èpica i filosòfica es trastocava en una obra d'introspecció personal: Mallorca deixava de ser el centre del poema, i aquest

15. Margalida TOMÀS, «La formació intel·lectual de Marià Aguiló», citat, p. 83-84.

l'ocupava la subjectivitat del jo poètic. Eren els *Focs follets*, una «estranyesa poètica» en la qual la figura de Llull té encara una considerable presència.

Ja em vaig referir en un estudi anterior al vast projecte de *La conquesta de Mallorca* i a la seva transformació en els *Focs follets*,¹⁶ i no es tracta de repetir aquí el llarg procés que du d'una obra a l'altra. Però sí que és important remarcar el diferent tractament que hi ha en les dues obres de la figura de Llull. A *La Conquesta...* el seu paper argumental és importantíssim, tant en l'etapa de cortesà com en la de persona dedicada a Déu i instal·lat a Miramar. No és el protagonista de l'obra, perquè aquest paper està confiat al jove musulmà Bennàssar, convertit al cristianisme amb el nom de Nunyo i enamorat, sense esperances, d'Esclaramonda, però sí que és el que el protegirà sempre, sigui físicament en l'acció que succeeix al palau de l'Almudaina, sigui espiritualment en la que té lloc a Miramar. Ara bé, la il·lusió del gran poema, ja ho hem dit, l'acompanyà més de trenta anys, i en aquest llarg lapse de temps Aguiló treballà intensament en la coneixença de la literatura i de la llengua catalanes, s'implicà de manera directa en el moviment de renaixença, seguia els estudis històrics i literaris que anaven apareixent. En definitiva, cap a la dècada dels setanta o vuitanta, la seva visió de Ramon Llull ja era diferent de la que tenia en la seva joventut, i la valoració que feia de la seva obra també. En canvi, i això és ben curiós, les notes per al poema que són d'aquests últims anys, no varien de manera significativa l'enfocament que hi dona al personatge Llull: no hi apareixen ni títols d'obres, ni referències al seu ús del català, ni valoració filosòfica, res de res. El Ramon Llull del poema *La Conquesta de Mallorca* va ser sempre per a Aguiló, fins i tot per a l'Aguiló ja erudit, el personatge novel·lesc que s'identificava amb Mallorca, que la recorria i que servia per enllaçar la cultura musulmana amb la cristiana. En podem veure alguns exemples, dels molts que es podrien esmentar. Com feia sempre, les nombroses notes conservades sobre el projecte del poema no van datades, però podem situar-les més o menys en el temps: d'una manera un poc simplista, però, tanmateix, efectiva, podem situar les notes escrites en castellà al llarg dels cinquanta i seixanta; si són en català és segur que són més tardanes, a partir dels setanta:¹⁷

16. Margalida TOMÀS, «Estudi introductori», a Aguiló, Marià, *Focs follets*, Tarragona, 2006, p. 9-47.

17. Tots els fragments reproduïts a continuació formen part del Fons Marià Aguiló de la Biblioteca de Catalunya. Per no augmentar encara més les notes, poso a continuació de cada un el seu localitzador.

Buscar la variedad suponiendo excursiones del rey a la caza. Colocar algún príncipe árabe para el contraste. Amores de Llull. Peste de Mallorca como episodios.

El poeta anciano árabe que cuenta la historia a la corte mallorquina y Llull traduce, es de una fantasía loca y ha pasado por loco. No ha querido salir de Mallorca, es una especie de profeta y druida. (38.I.I. d.4.)

[...] Llull, viendo la dificultad de conquistar a la del cáncer, dice exasperado que nunca había pensado en la conquista, sino en el modo de abandonarla después; que al ver una mujer que le gustase, no tramaba el enlace, sino el rompimiento [...] (38.I.I. d. 8)

Apertura. La corte reunida, Llull cuenta que ha salvado a un joven en la cueva de Artá (al árabe). El rey y los principales desean conocerle, comienza sus relaciones y Llull sirve de intérprete.

Amores como antes se indican.

Colorido político, el que sea posible.

Los príncipes jóvenes quieren que Llull complete el cuadro del pasado y forma una teoría, una hipótesis, que no se oponga al *Génesis*.

Quizás el príncipe moro, más tarde hecho monje de Miramar, piensa ya en el porvenir con la misma ansia que antes en el pasado, y medita y cuenta los novísimos como una segunda parte del poema con su colorido oriental. (38.I.I. d. 10)

Poema. Esfuerzos de Ramon Llull para acabar con la influencia de la fuerza, para darla toda a las convicciones. (38.I.3. d. 20)

Introducció o primer capítol. La cacera real [...] Llull, el senescal, se cansa i s'esmuneix de la cacera. Uns cortesans ho aprofiten per veure si l'indisposaran amb el rei [...] El cavaller ferit de lo que ha dit Llull, l'acusa de mal cristià. És el que primer fa notar l'ausència de la cacera. Quan apareix l'infant i algú diu que té cara de ressucitat [...] Llull demana salconduit pel seu àngel, de qui vol ser protector. La cavalleria empara els òrfens. El rei li fa una carícia, li diu «vendràs amb mi a l'Almudaina», l'infant quan sent eix nom, el primer que manifesta entendre, *somriu*. (38.I.3. d. 1)

Ramon Lull lo envia encarregat al marit de la *dama de Santa Eulàlia* (que l'afillà?) i en N[unyo] contribueix a l'ardent amor den Lull fent la descripció angelical d'ella? En el fort de l'amor den N[unyo] és quan en Lull se converteix? [sic els interrogants]

La dama de Santa Eulàlia allunya Nunyo perquè sap que después de l'escàndol den Lull alguns han malparlat d'ella i va en llengües de les gentes [...] (38.1.3. d. 5)

El *protagonista* arriba al cap de molt de temps de morta sa enamorada a *Miramar* a boca de nit.

El porter no li gosa obrir. Lull mana que li obren i l'alberguen.

Arriba en estat llastimíssim, desfigurat tant que Lull no el coneix. La cara alianada, els ulls enfonyats i ardents. La mirada esglaiada. La roba tota espellissada.

El porter és el qui fa la descripció minuciosa de l'hoste a R. Lull.

L'hoste demana veure'l amb insistència i se declara.

Lull li pregunta si ha sortit de Mallorca? [sic interrogant]

Ell diu que no, Lull s'alegra puix havien corregut veus que després de la *catàstrofe* de la morta havia partit cap a Àfrica en desig de reconquistar l'Illa i les calúmnies havien pres peu d'una manera extraordinària. Lull s'havia mostrat incrèdul.

R. Lull, veent que no li pot treure del cap la seua mania li fa escriure la narració minuciosa de lo que ha vist i aquest escrit constitueix la història d'històries de la *Cova d'Artà*. Pot tenir estil distint i forma de balada. (38.1.4. d. 3)

En canvi, el Llull dels *Focs follets* era ja tota una altra cosa perquè, com hem dit, també era molt diferent l'obra: ara l'itinerari narrat és només espiritual i el protagonista no és un personatge extern, sinó el mateix jo poètic, ben clarament el mateix Aguiló. Llull és la veu que l'il·lumina, que li marca el camí. Després d'unes aparicions i desaparicions en les quals Aguiló aprofitava algunes idees del poema primigeni, i ja al final de l'obra, Llull li explicita el veritable sentit de l'art («Defuig, doncs, la vanagloria/girant al cel ton esguard;/ qui de Déu cerca la glòria/troba la glòria de l'Art»), un Llull que ens arriba representat amb la iconografia habitual.

Tot quedant-se'm la mà estreta,
romanc, al mirar-lo, mut;
semblava un antic profeta
resplendint de fe i virtut.

Com si fes vida ermitana,
vestia de drap burell
l'esquifida roba oldana
amb rosaris al cinyell.

Mostrava gran penitència
sa descolorida faç:
sos ulls deien sa alta ciència
i el llibre de sota el braç.

Baix sa negra beca eixien
flocs de cabells argentats,
i en sa cara els colps hi lluïen
dels màrtirs alapidats.

Bella barba, espessa i larga
feia blanquejar son pit;
vuitanta anys de vida amarga
los vencia amb l'esperit.

Tal figura no m'és nova,
casi em sembla familiar...
¿serà que sa imatge es troba
pintada en algun altar?

La confirmació arribarà a l'última estrofa del poema, quan el jo poètic identificarà el seu misteriós conseller representat al retaule de la Concepció: «aquella és l'antiga imatge/del Sant Mestre Ramon Llull».¹⁸

18. Margalida TOMÀS, «Estudi introductori», a Marià AGUILÓ, *Focs follets*, citat, especialment p. 33-39; Pere ROSSELLÓ BOVER, «La figura de Ramon Llull en la poesia mallorquina de la Renaixença», *Taula. Quaderns de Pensament* 37, 2002, p. 123-130.

LLULL COM A PART INTEGRANT DE LA CULTURA CATALANA. ELS PROJECTES D'EDICIÓ DE MARIÀ AGUILÓ

En entrar a la dècada dels cinquanta, l'aproximació d'Aguiló a Llull canvia de manera important: ja no és un personatge individual, novel·lesc i estrictament mallorquí, sinó que ara s'integra com un element més del conjunt de la literatura catalana; Llull és sobretot una part essencial del corpus medieval català. El 1850, Aguiló havia acabat la carrera de dret, que no pensava exercir. En canvi, sí que començava a treballar seriosament per aconseguir consolidar-se en la seva plaça a la biblioteca de Sant Joan. I una part fonamental d'aquest treball era fer-se un currículum i una especialització de cara als intel·lectuals de Madrid lligats a la Biblioteca Nacional, els mateixos que començaven a organitzar el que havia de ser el cos d'arxivers i bibliotecaris. La seva especialització era, sense cap mena de dubte, la «literatura lemosina», en totes les seves varietats: autor de poemes ell mateix, recol·lector de poesia tradicional, expert en literatura medieval.¹⁹ Recordem que és just llavors que començaren de manera sistemàtica les excursions estivals per terres catalanes.²⁰ És just llavors, també, que començaren els seus projectes d'edició. A finals de 1850 havia escrit a Quadrado la proposta, que aleshores imaginava com a empresa col·lectiva, d'una biblioteca «de autores lemosines», que fou rebuda amb entusiasme per l'erudit menorquí. A la contesta, aquest es mostrava disposat a participar-hi i, a més, hi afegia idees molt interessants tant respecte a les obres que s'hi podrien incloure com als criteris d'edició que caldria seguir. Precisament, un fragment de la carta ens permet veure com Quadrado –i amb ell Aguiló– s'acostava a Llull d'una manera molt diferent a com s'havia fet fins aleshores a Mallorca, a com ho feia encara «l'acèrrim mallorquinista» Prohens. Deia Quadrado: «De las poesías de Raimundo Llull no puedo disponer pues el dueño del código es Prohens, que tiene concebidos sobre él magníficos planes, a saber, el de hacerlas entrar en una colección con toda suerte de romances y chapucerías. Pero nada puede él tampoco sin mi cooperación, tanto para la copia o la explicación del texto, y si el plan de Vds. marcha adelante, yo me propongo hacerle la forzosa para que nos las ceda, contendándole en lo

19. Margalida TOMÀS, «El camí cap a la professionalització intel·lectual de Marià Aguiló. Erudició i biblioteca (1851-1861)», *Randa* 77, 2016, p. 77-115.

20. Josep MASSOT I MUNTANER, *Els viatges folklòrics de Marià Aguiló*, Barcelona, 2002.

que sea razón, y ya le he indicado algo de esto.» I l'obra en prosa de Llull que proposava era el *Fèlix*, perquè «este le tengo manuscrito a mi disposición».²¹

Aquest mateix projecte d'edició, cada vegada més personalitzat —és a dir, amb Aguiló encarregant-se de moltes més obres—, i que molt sovint feia precedir de veritables panoràmiques generals sobre la llengua i la literatura catalanes medievals, és el que feu constar en els papers oficials que presentà a Madrid l'agost i el desembre de 1852 per aconseguir millorar en la feina. En tots els escrits, l'edició de Llull anava lligada al nom de Quadrado, com també hi anava la d'Ausiàs March. Ara bé, com sabem, la «colossal empresa en la cual se han de arrimar todos los lemosines hombros», en paraules de Milà, no arribà ni a començar i també Aguiló deixà de plantejar-se-la com a obra pròpia durant un bon període. Tanmateix, aviat les demandes li vingueren de fora, perquè des de Madrid l'editor Rivadeneyra li proposà diverses vegades fer un volum d'obres catalanes, cosa a la qual no es decidia. Davant la insistència de l'editor, Aguiló escrivia a Bartomeu Muntaner el 27 de setembre de 1856: «Sin mucho trabajo y sin mucho disgusto publicaría (sin traducción por supuesto) un tomo de crónicas, otro con el *breuiari d'amor* y por fin un tercero con las obras catalanas de Ramon Llull». I afegia: «En el caso de que con esto se contentase [Rivadeneyra], necesito saber si Quadrado y tú quereis cooperar y si alcanzaremos de Prohens los poemas que tiene de Llull como comprobantes». Però tampoc aquest projecte tirà endavant.

Efectivament, Aguiló, immers en el tràfec per a l'entrada al nou cos d'arxivers i bibliotecaris i en els seus problemes de la biblioteca de Sant Joan, amb les preceptives excursions d'estiu a la recerca de material folklòric, aparcà durant uns anys els projectes d'edició i deixà de parlar-ne a la seva correspondència. Però, en canvi, no cessà de treballar de manera obsessiva en la transcripció d'autors medievals, sobretot en les llargues estades que feu com a pretendent a Madrid el 1852-1853 i el 1854, en les quals establí unes molt bones relacions amb Eugenio Ochoa, Pedro de Madrazo, Juan Eugenio Hartzenbusch, Aureliano Fernández-Guerra, Agustín Durán, Pascual de Gayangos i Cayetano Rosell. Pel que es desprèn del material conservat al seu fons de la Biblioteca de Catalunya, l'interès d'Aguiló per tota la documentació

21. Joan MAS i VIVES, *La construcció d'una identitat. El debat ideològic i cultural entorn de J. M. Quadrado i J. Ll. Pons i Gallarza*, Palma, 2008, p. 47.

en català era veritablement omnívor, com ho demostren les còpies i notes de material molt divers tret de la Biblioteca Nacional, de la de l'Academia de la Historia, de la biblioteca de l'Escorial i de les privades de Pascual de Gayangos i dels marquesos de Casa Mena. És un material molt extens i divers que cal estudiar amb deteniment. En tot cas, Ramon Llull no hi apareix i sí, en canvi, que hi ha moltes còpies i notes sobre obres historiogràfiques, lletres de batalla i apuntacions sobre la *Crònica* de Muntaner existent a la Biblioteca Nacional i la de Desclos de l'Academia de la Historia. Al marge que aleshores Aguiló tingués un veritable deler per ampliar el seu cabal de coneixements sobre el tema i que ja començava a recollir lèxic per a un futur diccionari de la llengua, aquesta afecció pel tema històric segurament s'ha de relacionar també amb el seu projecte de poema sobre Mallorca, que aleshores devia estar ja convertint-se en un somni, però del qual continuava augmentant el cabal de notes i d'idees.

Els anys següents foren importants per a la consolidació professional, sobretot quan el 1858 arribà un ascens oficial, acompanyat del trasllat a la biblioteca universitària de València, on residí fins al 1861 i on anà descobrint, meravellat, la riquesa del fons d'aquell centre. També a finals de 1858 hagué d'acceptar, directament obligat per Cayetano Rosell, la participació en el concurs bibliogràfic que acabava de crear la Biblioteca Nacional, per al qual es posà a treballar en la bibliografia de les obres impreses en català, presentada, in extremis, a finals de 1860, i premiada.

Llull, que en aquests anys no formava part dels seus projectes immediats —si no és la seva pervivència en les paperetes que augmenten les carpetes del poema «La conquesta de Mallorca»—, no deixà, però, de ser una presència constant en la seva correspondència. Perquè a Mallorca sí que el panorama lul·líctic s'estava remouvint amb força, i ho feia de la mà de dos amics seus, Jeroni Rosselló i el que ja era fidel i constant col·laborador d'Aguiló, Bartomeu Muntaner. Rosselló va publicar el 1859 el volum de les *Obras rimadas de Ramón Llull: escritas en idioma catalán-provençal* i, el mateix any, Muntaner feu de mitjancer entre Prohens i Aguiló en unes propostes d'intercanvi d'incunables lul·lians duplicats (cartes del 25 de maig i del 6 de juny), una pràctica ben corrent aleshores; a inicis de 1860 Aguiló obsequià la biblioteca de Palma amb una edició de 1482 de l'*Arbor scientiae* de Llull, que Muntaner li agraií de cor en carta del 10 de gener de 1860, «no sólo por

el mérito intrínseco de la obra, sino como grato recuerdo de uno de los hijos más ilustrados de esta provincia». Ara bé, Bartomeu Muntaner també necessitava aleshores portar a la pràctica accions que li permetessin fer-se un lloc en l'escalafó dels empleats a biblioteques i el que va proposar-se fou precisament l'edició de les obres catalanes de Llull. Una llarga i detallada carta a Aguiló del 30 de gener de 1860 exposava el pla, que unia «el deseo de emprender alguna tarea literaria digna de este nombre, que me haga acreedor a la consideración y el aprecio de mis compañeros de profesión» amb «la oportunidad de la ocasión [...] de la reciente confirmación solemne del culto inmemorial de aquel ínclito paisano». ²² Després d'explicar l'ajut inesperat que havia trobat en Joaquim M. Bover, explicitava el projecte, amb l'ordre de publicació de les obres, els estudis que li caldria fer, etc.:

Mi plan es publicar los tratados según lo aconseje el tamaño de los tomos, haciéndolo primero de aquellos que ofrecen más condiciones ventajosas por la antigüedad de los códices que pueda consultar. Empezaría por el libro *Del orden de cavaleyría*, que he encontrado hace muy poco y que ha sido un feliz hallazgo pues se consideraba ya como perdido; seguiría el libro *del gentil e dels tres savis*, etc, después quizás el de *primera e segona intenció* y el de los *mil proverbis*, etc, hasta completar el primer tomo, formando el segundo el *Félix o libre de Meravelles*, el 3º el *libre de demostracions*, etc. y enseguida ya veríamos. Al frente de cada tratado iría una noticia preliminar sobre la historia del mismo, códices consultados y fundamentos sobre la genuidad del texto. El hacer un examen crítico-filosófico general de las obras de Llull, y especial de cada una de ellas subordinado al general, sería asunto que daría materia para un tomo que no emprendería hasta haber terminado la publicación: pues la necesidad de copiar los diferentes tratados viéndome obligado a precisar el sentido de cada frase y el tener que corregir primeras y segundas pruebas me pondrían, a mi ver, en estado de poder apreciar cumplidamente el mérito filosófico literario de nuestro apóstol. No ignoro que para ello necesito hacer estudios sobre el estado de la filosofía en el siglo XIII, y que debo conocer además con alguna extensión la influencia de la literatura árábica sobre la lemosina y especialmente sobre Llull; pero esto no me espanta pues en estos últimos tiempos se ha escrito mucho sobre el particular, y cuidando de hacer traer estas obras para la biblioteca ahorraría mucho tiempo y mucho más trabajo.

22. El pare de Marià li escriví el 24 d'octubre i l'1 de novembre de 1858 detallant-li les festes organitzades a Palma amb motiu de la beatificació, que constituïren tot un esdeveniment públic.

Muntaner demanava l'ajut d'Aguiló en la consecució de còdexs o incunables i en els criteris d'edició i coneixements teòrics sobre el tema. I, sobretot, recordant els antics projectes d'edició d'aquest li deia: «Y si en este mi plan hallares un obstáculo para la realización de los que acaso abrigas, dímelo también con toda franqueza, pues aún es tiempo, ya que todavía no hay trato ajustado. Lo que importa es obrar y no estar parado; esto es lo que aconseja Bover y no anda desencaminado. Pero insisto en que quiero hacerlo perfectamente de acuerdo contigo, y en que deseo y necesito de tus consejos y auxilios». En la seva contesta (3 de febrer de 1860), Marià l'animava a la tasca «como mallorquín y como bibliotecario», i recordava aquest lligam entre Llull i Mallorca: «Cuando en 1852 escribí el prospecto o plan de una publicación de autores lemosines endosaba a Quadrado los tomos referentes a Llull, es decir, que siempre he creído que esto debía hacerse en Mallorca.» Ara bé, també hi afegia un comentari difícil d'interpretar, perquè sembla pressuposar que els seus propis projectes d'edició encara pervivien: «Pero quizás podríamos ponernos acordes para que tu edición formase parte de la colección, como lo formarán el tomo de orígenes de la lengua, etc., que Milá trabaja con tanto ahinco. Es una indicación suelta por si te conviene y nada más».

El projecte de Muntaner, però, trobà un inesperat obstacle, que acabà sent definitiu, per part de Jeroni Rosselló, el qual, literalment, boicotejà el seu acord amb l'impressor Gelabert. Les immediates gestions de Joaquim M. Bover per posar pau entre Muntaner i Rosselló suavitzaren d'entrada la situació, i s'arribà a un pacte pel qual ambdós compartirien l'edició lul·liana (carta del 28 de febrer de 1860). Un mes després, Muntaner escrivia a Miquel Victorià Amer i l'informava del projecte: «Este verano o antes empezaré la publicación de las obras lemosinas de Ramon Llull con traducción castellana²³ y notas, que unido con Rosselló hemos decidido emprender. Yo tenía contratada esta publicación con un editor, però luego saltó Rosselló diciendo que

23. Això de la traducció castellana sembla que era imposició de Rosselló, segons explicava Muntaner a Aguiló: creia que Rosselló «había meditado muy poco» sobre el tema dels criteris ortogràfics i, sobretot, aquest volia posar la traducció castellana a peu de pàgina en lletra més petita, «alegando como razón muy poderosa que los subscriptores de las poesías no las entienden quejándose de ello, y abrigando la esperanza de que con esta innovación la publicación tendrá mucho más séquito. Si bien no me gusta del todo el pensamiento he accedido en gracia de la buena armonía», carta del 28 de febrer de 1860.

armaria competència, y en gracia de la paz y buena amistad resolvimos trabajar de comuno, que así mismo no faltará trabajo para los dos. Cada uno publicará una serie de tomos sueltos, que reunidos en colección compondrán todas las obras que se conservan en lemosín de l'*il·luminat mestre i Doctor Ramon Llull*'.²⁴ Tanmateix, aviat l'empresa se'n va anar a l'aigua. El 29 de maig Muntaner escrivia a Aguiló que «Rosselló estuvo en casa de Tomás [...] ya puedes suponer que Ramon Llull está roncando que es un primor. No creo que llegue a cuajar nuestra empresa, porque ya de sólo pensarlo se me revuelve el estómago». Efectivament, l'enemistat entre ells s'afermà i finalment Rosselló acabà monopolitzant l'edició i quedà convertit en el lul·lista oficial. Aguiló era amic d'ambdós i va procurar que l'enemistat no anés a més.²⁵

El juny de 1861 Marià Aguiló deixava València i tornava a la seva estimada biblioteca de Sant Joan. Feia només tres anys que era fora, però en aquest temps el panorama cultural a Barcelona es trobava en ple canvi. Tot allò que envoltava la literatura catalana prenia una nova empenta i, fruit directe dels Jocs Florals, prenia també un nou sentit, sortien nous protagonistes i noves necessitats. Aguiló, ja ho sabem, entrà de ple en aquest nou ambient i inicià una època d'intensa dedicació a tot allò que envoltava el certamen dels jocs. No és aquest el lloc d'analitzar el seu paper en aquest organisme, com tampoc, malgrat la seva importància, com a partir d'aquest moment s'anà configurant el seu pensament lingüístic.²⁶ Però sí que cal assenyalar un fet fonamental: amb l'arribada d'aquesta nova època per a la literatura catalana, les seves antigues dedicacions i els seus antics projectes prenen un sentit diferent. Perquè tot allò que fins aleshores havia estat un treball personal, amb mires individuals, passava a incorporar-se a un moviment col·lectiu, que demanava i necessitava tot un material de base per sostenir-se, d'edicions de textos a gramàtiques i diccionaris, de teatre a llibres publicats, etc. I això volia dir, també, que començava a haver-hi competència

24. Carta del 21 de març de 1860, Biblioteca de Catalunya, *Fitxes Casacuberta*.

25. El 1862 l'Academia Provincial de Ciencias y Letras de las Baleares, creada el 1848, convocà un premi per a un treball sobre els escrits científics de Llull, i també el mateix any l'ajuntament de Palma començà a gestionar la possibilitat d'adquirir la que es considerava casa natal de Llull.

26. Margalida TOMÀS, «Marià Aguiló i els Jocs Florals de Barcelona», *Randa* 5 i 6, 1977; «La construcció del model lingüístic de Marià Aguiló», *Anuari Verdaguer* 17, 2009, p. 457-478.

i a veure qui arribava primer a omplir aquests buits i aquestes necessitats. Li ho havia de recordar un dels coneguts que l'havia ajudat durant l'època de Madrid, Laureà Figuerola, que l'empenyia a publicar: «¿Como estamos de publicaciones? Cuan cierto es que la codicia rompe el saco. Algun dia se arrepentirá de la delantera que otros toman, y si bien nunca pasa la oportunidad, ya ha perdido V. el mérito de la iniciativa» (carta del 23 d'agost de 1866).

Només cinc anys després de la tornada de València, el 1866, Aguiló reprenia la idea de la publicació dels autors medievals catalans. De manera paral·lela, treballava intensament en la revisió del *Catálogo*, que es començava a publicar i al qual ara donava un sentit complementari: el gruix d'obres publicades en català que havia trobat era una prova evident de la pervivència d'aquesta llengua i, sobretot, l'estudi de rituals i altres obres religioses «que son mi caballo de batalla», era una manifestació escrita de la unitat lingüística del territori català («necesito probar que todo lo que se ha escrito algo oficialmente en mallorquín está en catalán, o que las diferencias son tan pocas que no bastan para llamarle un dialecto aparte»). Muntaner fou un ajudant imprescindible: «Acuérdate que tú eres mi único paño de lágrimas para esta obra que está destinada al odio de los castellanos, a la indiferencia de los catalanes y a los celos de valencianos y mallorquines. Total de los que la conozcan de oídas para lo dicho, cien personas. Total de sus lectores, tú y Amer» (carta del 24 de novembre de 1865). Mentre començaven a aparèixer els primers plecs del *Catálogo*, Aguiló començava també a preparar les coses per editar dins el que havia de ser la Biblioteca Catalana. El 25 de maig de 1866 escrivia a Muntaner que tenia tractes per imprimir «un manuscrito del xv catalán bastante curioso que tengo desde 1854 y que creo que te enseñé en Mallorca. Me gustaría que pudiéramos reunir nuestros esfuerzos para publicar una biblioteca catalana según mi plan de marras que de tantos años hace te enteré». Muntaner, home de seny, li recomanava no començar res nou fins que no hagués acabat de publicar el *Catálogo*. Tanmateix, Aguiló, sense deixar de treballar tot aquest any en la bibliografia i després d'assegurar-se que, des de Mallorca, els projectes d'edició de Llull estaven enrocats (carta de Muntaner del 29 de maig de 1866), començà a treballar en la nova empresa: el 5 d'octubre tenia encarregats els tipus de lletra i el paper, deia tenir material per a una

dotzena de toms i havia de començar a prendre decisions, entre elles una de prou important, la de la llengua en què s'havien d'escriure tots els textos complementaris de les obres publicades: «Me aconsejan algunos, entre ellos los votos que más estimo, que escriba en catalán las ligeras o cortas introducciones que es necesario poner en cada uno o en la mayor parte de los tomos. ¿Qué te parece? Me temo que tú y Quadrado creais ver en esto una insubordinación de leso lenguaje nacional. Yo no estoy decidido, a pesar que conozco que escribir un prólogo en castellano a una obra catalana que no se traduce, es confesar que aquella lengua ha muerto, y yo no lo puedo decir porque no lo creo».

Aquest mateix any 1866, Llull torna a aparèixer sovint a la correspondència entre els dos amics. Per una banda, perquè Aguiló s'implicà personalment amb els escultors germans Vallmitjana en la realització de l'estàtua de Llull per al nou edifici de la universitat de Barcelona. El 2 de març deia: «Han venido los hermanos Vallmitjana a buscarme para que vea su estatua de Ramon Llull. No tienen más datos que los que les he podido procurar y no sé como saldrá. Yo quería que se procurasen un vaciado de la de su sepulcro de San Francisco. Es para la nueva universidad. Hemos tenido reñidas luchas para la elección de las cinco estatuas. Yo propuse gente que hable nuestra lengua y no me han aceptado más que Llull y Luís Vives. Basta decirte que me han rechazado D. Jaime el Conquistador para poner Alfonso el Sabio, ojalá fuese al menos el de Nápoles. Algunos de la *llopada* son más pasteleros de lo que creía».²⁷ Per altra banda, a Mallorca s'havia publicat un treball de Fernando Weyler, que aixecà polseguera, *Raimundo Lulio, juzgado por si mismo*. Aguiló en demanava informació a Muntaner: «Y a propósito de R. Llull. ¿Qué es ese libro de Weyler que ha escrito contra él? Por poco que valga la pena, cómpramelo y mándamelo. Me conviene poner una nota para indicar las discusiones de dominicos y franciscanos respecto la santidad, etc. de Llull y los partidos populares que se formaron. Sólo así

27. Quan el 1867 la causa pia de Llull i l'ajuntament de Palma projectaren aixecar una estàtua al beat, Aguiló s'encarregà de fer les gestions amb els germans Vallmitjana (carta de Muntaner del 9 d'abril de 1867) i portà personalment al port el model que havien fet servir per a la de la universitat, després de donar-los altres imatges (carta de Marià Aguiló a Muntaner del 12 d'abril de 1867). Per a tot el que fa referència a la iconografia i presència de Llull en les arts mallorquines del XIX, Catalina CANTARELLAS, «Ramon Llull en l'art i la cultura del segle XIX», *Randa* 51, 2003, p. 31-49.

son explicable las dos pastorales que pongo en el catálogo y cuya diferencia de fechas es de medio siglo. Desearía una indicación sucinta que me cupiera en pocas líneas» (carta del 26 d'octubre de 1866). Muntaner, després de recomanar-li les *Disertaciones históricas sobre el culto inmemorial del Beato R. Lulio* de Costurer per a les dissensions entre lul·listes i antilul·listes i ampliar-li la informació, el posava al dia del rebombori del llibre de Weyler: Josep Lluís Pons el va proposar com a soci de l'Ateneu Balear i va ser rebutjat, per deu vots contra nou; també hi va haver discussions a la junta de la causa pia del beat, perquè es va proposar que aquesta es manifestés públicament contra el llibre i Quadrado s'hi oposava, al·legant que no s'hi atacava per res la santedat de Llull. Encara que, com recollia Muntaner, Weyler s'ocupava sobretot de les obres de ciències exactes i naturals de Llull, no deixava d'incloure-hi afirmacions del següent tipus: «En todos sus escritos el lenguaje es bajo, vulgar, pueril, ridículo a veces, falta de adorno y galas de decir, lleno de repeticiones y redundancias, y arreglado al mal gusto dominante de su tiempo».²⁸ I, encara, Francisco de Paula Canalejas, que estava preparant la seva obra *Las doctrinas del doctor iluminado* (Madrid, 1870), enviava un copista a Palma perquè copiés el *Llibre de les bèsties* a través de Quadrado.

Malgrat aquesta presència constant de Llull, i de l'interès d'Aguiló pel *Fèlix*, la primera obra de la qual començà a preparar l'edició fou la que sempre s'havia adjudicat a ell mateix en tots els projectes anteriors, la que sempre encapçalava la llista, la *Crònica* de Jaume I. A partir d'aquest moment, i al llarg de més de deu anys, Bartomeu Muntaner tornà a ser una peça imprescindible per a Aguiló, sense el qual la Biblioteca Catalana segurament no hagués pogut tirar endavant. A començaments de març del 1867 n'aparegueren les primeres proves i fou a Mallorca on Aguiló demanà opinió respecte als criteris d'edició: a Quadrado, Muntaner i Rosselló. No és aquest el lloc de seguir fil per randa les vicissituds de la publicació dels diferents llibres de la col·lecció, un tema que demana molt més treball del que he pogut dedicar-li fins ara. Llull, d'una manera o altra, hi és sempre present, lligat o bé a Muntaner o bé a Rosselló. El març de 1870, Aguiló explicava a Muntaner que l'editor Àlvar

28. Quasi deu anys després, el 1875, Josep Tarongí es feia ressò d'aquestes afirmacions al seu article «Ramon Llull considerado como escritor místico», aparegut al *Museo Balear*: «Esas frases, escritas a no dudarlo sin conciencia literaria, revelan, no queremos creer mala fe, pero sí ignorancia de los escritos lulianos».

Verdaguer volia treure el prospecte de la col·lecció i que ell hi volia anunciar «les obres que els literats mallorquins hi vulguen publicar», i que li digués, per tant, quins eren els manuscrits que primer comptava donar a l'estampa (carta de l'11 de març de 1870) i aquest li contestava amb títols «todos de nuestro Ramon Llull» (carta del 15 de març de 1870). Tanmateix, fou Jeroni Rosselló que s'encarregà del *Fèlix* i Muntaner, després de molts dubtes, el 1875 acceptà encarregar-se de l'edició de la traducció del Boeci.

Aguiló, a més del *Llibre dels feits* es reservà en la seva col·lecció el *Tirant* i la falsa crònica de Boades. En un esborrany de prospecte, justificava la tria dient que «la història com més heroica i meravellosa és, sense la literatura que vengui a comprovar-la apar una rondalla i s'oblida, una apologia que no es creuen els rivals»,²⁹ però no sé fins a quin punt la seva afecció per les obres que tocaven d'una manera o altra el tema de la cavalleria no s'haurien de relacionar amb el somni del poema sobre la conquesta de Mallorca. El cert és que quan, finalment, preparà ell mateix l'edició d'una obra lul·liana, aquesta fou el *Llibre de l'orde de cavalleria*, per més que Muntaner hi hagués treballat abans. Aquest llibre de Llull, tanmateix, no aparegué dins la col·lecció de la Biblioteca Catalana, sinó en una altra, que Aguiló denominava Biblioteca Llemosina, pel tipus de lletra utilitzat, o Biblioteca Gòtica, i dins la qual inclogué també el *Valter e Griselda* de Bernat Metge.

L'abril de 1873, Aguiló deia a Muntaner que havia localitzat a Andalusia un manuscrit del *Llibre de Cavalleria*, que encara no havia vist. El 24 de febrer de l'any següent, però, ja podia escriure: «Tenc el llibre de la cavalleria de R. Llull. És un códice admirable.» L'havia comprat al bibliòfil gadità Joaquín Rubio y Muñoz, en un manuscrit del segle xv que contenia també l'altra obreta que publicà en lletra gòtica, la *Història de Valter e Griselda*³⁰ i que és ara

29. Fons Marià Aguiló de la Biblioteca de Catalunya, 10.1.1. d. 6.

30. El volum I del *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca de Catalunya* descriu el ms. 12, provinent de la biblioteca de Marià Aguiló, que conté aquesta obra de Llull (amb ex-libris del Col·legi de la Sapiència), el *Valter e Griselda* i la *Doctrina compendiosa* de Francesc Eiximenis, i informa que una guarda amb lletra d'Aguiló diu: «Vid. El Buscapié Adol. de Castro-Cádiz. 1848, p. 80». Segurament Aguiló tingué notícia de l'existència d'aquest còdex a través d'aquesta obra d'Adolfo de Castro. A la pàgina 80 d'*El Buscapié*, edició de Cadis del 1848, efectivament es diu el següent: «En la preciosísima librería de mi amigo el Señor D. Joaquín Rubio existe un Ms de principios del siglo xv, el cual contiene un tratado de la *Orden de Caballeria* compuesto por mestre Ramon Llull en lengua provenzal o lemosina. De esta suerte comienza [...]. Después de este breve

el ms. 12 de la Biblioteca de Catalunya. En aquells moments, encara semblava que era Muntaner qui s'havia d'encarregar de l'edició d'aquesta obra, que tenia l'inconvenient de ser massa breu per formar un volum independent. Cal remarcar la irada reacció d'aquest i de Rosselló quan Aguiló plantejà la possibilitat de posar el llibret de Llull com a apèndix del *Tirant*: «essent tu mallorquí, com te passa pel cap el fer representar un paper tan secundari a nostre il·luminat doctor?» (carta de Muntaner del 21 de juliol de 1874). Mentre Jeroni Rosselló anava preparant l'edició del *Fèlix*, Muntaner, en començar el 75, com hem dit, acceptà encarregar-se de l'edició de la traducció del Boeci: foren les dues obres de la Biblioteca Catalana que es publicaren a Palma, a la impremta de Gelabert. Per la seva banda, Aguiló, a finals del 1876, just quan es començava a posar en marxa el certamen literari organitzat per l'Arxiduc d'Àustria per commemorar el cinquè centenari de la fundació de Miramar, es decidia a treure la nova col·lecció gòtica. El febrer de 1877 començaren a sortir, luxosament editades i a un cost desorbitat, les primeres planes del *Llibre de l'orde de cavalleria*, la impressió del qual s'allargà durant dos anys. Ben significativament, fou arran de la celebració de les festes de Miramar que Aguiló desenterrà, d'entre els milers de papers que l'envoltaven, una primera i oblidada redacció dels *Focs follets*: «A pesar que fa 27 anys que vaig perdre la costum i les ganes de fer versos (en acabar la carrera), encara m'ha sabut un poc de greu no haver pogut donar una mostra o testimoni de la meua devoció al nostro Beato Ramon. Ventura que no vaig pensar en una *poesia* llarguíssima feta l'abril de 1850, en què Llull hi guaita i hi pren la paraula al final d'ella» (carta a Muntaner del 7 de setembre de 1877). El 1879 dedicava el *Llibre de l'orde de cavalleria compost a Miramar de Mallorca per mestre Ramon Llull* a l'Arxiduc Lluís Salvador; el 1880, guanyava el premi de poesia al certamen de les Fires i Festes de Palma amb els *Focs follets*.

tratado del orden de caballería, sigue la *Ystoria de Valter e de Griselda composta per Bernat Metge* [...]. Y termina el Ms. con una obrita bastante larga intitulada *tractat ó doctrina compendiosa de viure iustament* [...]». A la dedicatòria a l'Arxiduc Lluís Salvador de l'obra, Aguiló torna a rememorar l'episodi: «esta obra perduda des del segle passat i de la qual no en coneixia més que el mot darrer del títol, deixondí ma fantasia i ma cobejança de jove, fins que després de vanes inquisicions per descobrir-ne algun trellat, un erudit fill de Cadis (en certa renouera publicació de fa una trentena d'anys) revelà l'existència d'una còpia antiga en dita ciutat. I aquell preciós Ms. que al cap de molt temps de percaçar logré adquirir, i un altre d'incomplert que isqué venal fa poc i posseeix mon amic en M.V. Amer, fou los originals que han servit per la present edició».

El 1883 es posava a la venda, com a volum complet, el llibret de Llull, al preu de nou pessetes. Fins i tot Ramon Picó i Campamar, aleshores ja molt crític amb Aguiló, considerava que era «una bellíssima edició poètica, i tant de bo que poguéssim tenir publicades aixís totes les obres del Doctor Il·luminat».³¹ També en va sortir una breu ressenya a *La Veu del Montserrat* (14 de juliol de 1883), que reproduïa el pròleg dedicatòria que encapçalava l'edició.

És llavors quan s'acaba la presència més directa de Llull en les empreses d'Aguiló, mentre a Mallorca, en canvi, l'estudi de l'obra lul·liana prenia nova empenta, amb unes fites destacades: el 1881 es creava el Museu Arqueològic Lul·lià i la Societat Arqueològica Lul·liana (amb el seu *Bolletí* a partir de 1885). I el maig de 1884 Marcelino Menéndez Pelayo, candidat per Mallorca del partit conservador a les eleccions, pronuncià una conferència a l'Institut Balear sobre Ramon Llull que tingué una forta repercussió.³² Marià Aguiló, a Barcelona, havia acabat el trasllat de la biblioteca des del convent de Sant Joan de Jerusalem al nou edifici de la universitat i el 1886 aconseguí arribar a ocupar-ne el càrrec més alt, cap de primer grau. En el seu despatx, Aguiló rebia els estudiosos i investigadors i els mostrava els tresors del centre, entre ells els materials lul·lians. Un d'aquests estudiosos fou el futur bisbe Torras i Bages, amb el qual tancarem aquest treball. Perquè *La Tradició catalana* –apareguda el 1892, el mateix any de la jubilació forçosa d'Aguiló– dedica una atenció especial a Llull i a la seva obra, però

31. Carta a Tomàs Forteza del 5 de juny de 1883, Ms. 2069 Biblioteca de Catalunya.

32. El 30 d'octubre de 1884, Plàcid Aguiló, germà de Marià, escrivia a Tomàs Forteza: «Acab de llegir el discurs d'en Menéndez a Ramon Llull [...] i t'assegur que he quedat pasmat de veure tanta ciència en Ramon Llull i tant talent a en Menéndez. Quan vaig començar a servir les obres de R. Llull a la Biblioteca, fa més de 20 anys, ja vaig creure que per escriure aquells tomos infòlio i amb aquella forma tan especial, augmentà amb mi l'admiració a R. Llull i m'estranyava que hi hagués qui li volgués enfosquir lo seu gran nom, com havia dit el meu pare q.d.t. que els dominicos de Palma feien tot lo que podien per lograr-ho. I si d'admirar és la ciència de R. Llull, no és manco lo talent d'en Menéndez, reconegut per tothom, però que en aquest discurs sol ja ho revela en gran manera i sembla talment impossible que un home a la seua edat hage pogut sisquera veure els títols de les obres que es coneix ha llegit amb tanta consciència i amb tal judici, i si de Ramon Llull, amb un discurs casi improvisat, ha dit tant, què diria de tants i tants savis que sens dubte haurà estudiat i vist amb atenció? Realment se pot ben dir que en Menéndez és un home extraordinari.» Sobre el discurs de Menéndez Pelayo –que ja havia dedicat atenció preferent a Llull en el seu discurs d'entrada a la Real Academia Española (1881), *La poesía mística española*–, Horst HINA, «La construcció d'una tradició cultural: Ramon Llull i la Renaixença», *Actes de l'onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona 1998, v. I, p. 143-155.

també hi apareix Marià Aguiló i, significativament, relacionat amb el beat mallorquí. Per una banda, Torras hi ofereix d'Aguiló la visió que aquest mateix s'havia anat elaborant en els últims anys de la seva vida: «Coneixedor dels antics escriptors catalans, enamorat de la literatura, de l'art i de la vida medieval, s'hi donava de cor i no sabia eixir-ne, s'hi comunicava directa i personalment, vivia interiorment amb ells i ells li parlaven». I ben en concret, Torras i Bages apunta a la directa relació amb el beat mallorquí, a partir d'una explicació del mateix Aguiló, en la qual aquest referia que un dia «al tornar de visitar el castell dels papes, a Avinyó, essent a la vora del riu, li sortí son compatrici, el Beat Ramon Llull. Per açò l'Aguiló era un bibliòfil d'una fusta diferent dels altres: en els llibres hi veia més que el comú dels altres de l'ofici, i perquè hi veia més hi feia menys. Hi cercava satisfer una desenfrenada concupiscència estètica». Contacte directe, doncs, de romàntic a romàntic. Perquè, segons Torras i Bages, «al nostre il·luminat doctor, potser li escauria perfectament el títol de Doctor Romàntic, i això per moltes raons [...] Què és un romàntic sinó un il·luminat, un home que no guia per regles, sinó per sa pròpia llum». Aguiló, de romàntic, en fou sens dubte, i algunes altres de les raons les compartí amb Llull, a més de seguir sempre «sa pròpia llum»: l'ús de la llengua, la voluntat de difusió de la ciència, el trencament de motllos. I si no fou ben bé un il·luminat, una mica visionari sí que ho fou. Ja ho deia ell mateix a Muntaner: «com jo me conec un poc visionari m'agradaria saber el teu parer de bibliotecari i d'home pràctic» (carta de l'1 de desembre de 1876). Llull feu una obra enorme; Aguiló feu una gran tasca. El nostre beat fracassà en algunes empreses, però aconseguí acabar obres i més obres. Aguiló no n'acabà cap, això és el seu gran pecat. Però sí que veié molt clares quines eren les necessitats de la nova literatura catalana i treballà molt, a la seva manera, per oferir-nos un gavadal de material perquè entre tots nosaltres poguéssim tirar-la endavant.